Јарадычылыг јеткинлији

Јазычы, филолокија елмләри доктору. Ичтимаи Елмләр Академијасында сосиалист мәдәнијјәти кафедрасы мүдиринин мүавини... Һәрәси бир өмүр истәјән үч мүстәгил саһә... Чинкиз Һүсејновун сәнәткар кими, инсан кими талеји, өмрүнүн мә'насы бу үч саһәнин вәһдәтиндәдир.

Бурада башлыча ме'јар ролу ојнајан үмуми гүввә өзүнүн дедији кими, «заманын тәләби»дир. Ајры-ајры илләрдә чыхмыш нәср китабларыны, һекајә вә повестләрини, Үмумиттифаг мәтбуатында мүәллифинин чидди наилијјәти, мүасир совет нәсриндә угурлу һадисәләрдән бири кими гијмәтләндирилмиш «Мәһәммәд, Мәммәд, Мәмиш» романыны вә нәһајәт «Мысл» нәшријјатында бу јахынларда бурахылмыш «Чохмилләтли совет әдәбијјатында бирлик формалары» (бу онун филолокија елмләри доктору алимлик дәрәчәси алмаг үчүн апардыгы елми тәдгигатын мөвзусудур) китабыны хатырлајанда көрүрүк ки, һәм јазычы кими, һәм дә алим кими Чинкиз Һүсејнов үчүн сәчијјәви олан башлыча кејфијјәт, мәһз заманын тәләбләринә һәссаслыгдыр...

Заман — Чинкиз Һүсејновун шаиранә мүшаһидәләрдән доган јыгчам, емосионал һекајәләриндән тутмуш ири повестләринә гәдәр бүтүн әсәрләринин баш гәһрәманыдыр.

Бакы фәһләсинин һәјатындан јазанда да, мүһарибә илләринә дүшмүш ана севкиси илә долу көврәк ушаглыг чагларыны көзјашардан бир кәдәрлә хатырлајанда да, Абшерон багларынын тәкраролунмаз мәнзәрәләрини «чәкәндә» дә, јурд салыб јашадыгы Москваны, рус тәбиәтини, һәр күн көрүшдүјү адамлары сәмимијјәтлә тәсвир едәндә дә заманын јүксәк ичтимаи-мә'нәви тәләбләри илә һәмаһәнк сәсләшән фәал јазычы мөвгеји ајдын һисс олунур.

«Мәһәммәд, Мәммәд, Мәмиш» романы әтрафында кедән сөһбәтләр бу чәһәтдән чидди мараг доғурур. Мүасир дүнјанын мә'нәви-ичтимаи әкс-сәдасы олан проблемләр, сөзүн әсл мә'насында, јени гәһрәман, әтрафымызда баш верән һадисәләрә маһијјәтчә јени бахыш, һәјатын дәрин гатларына нүфуз, сосиал мүһити бүтүн зиддијјәтләри илә дәрк етмәк мејли романда башлыча кејфијјәтдир. Һәгигәт чилдиндә јаланларын, гоһумбазлыгын, әјрилијин, көздән пәрдә асмагын чәсарәтли ифшасы вә бүтүн бунларла јанашы, јүксәк бәдиилик, сәнәткарлыг, форма вә ифадә ахтарышлары романы мүасир совет нәсринин угурлу јарадычылыг просесләри илә говушдурду. Јазычы — заман мүнасибәти бурада тәк ән'әнәви мөвзулара, ән'әнәви гәһрәманлара, ән'әнәви јахшы-пис өлчүләринә е'тираз шәклиндә јох, һәм дә ән'әнәви нәср анлајышларындан узаглашмаг, јенилик севкиси шәклиндә дә өзүнү көстәрди.

Јазычынын јарадычылыгы арашдырылдыгда ајдын олур ки, «Мәһәммәд, Мәммәд, Мәмиш» тәсадүфи һадисә дејилмиш вә онун рүшејмләри, көкләри әдибин һәтта кичик, јыгчам һекајәләриндә дә мүшаһидә олуна биләр...

Ч. Һүсејновун Москвадакы иши, педагожи фәалијјәти елә бир шәраит јарадыб ки, Чинкиз мүәллим, бир нов, милли әдәбијјатлары ајры-ајрылыгда вә вәһдәтдә мүшаһидә етмәк имканы газаныб. Мүхтәлиф ән'әнәләр үзәриндә инкишаф едән әдәбијјатларын индики вәзијјәти, онларын өзүнәмәхсус вә үмуми проблемләри, гаршылыглы әлагәләри вә нәһајәт, «бирлик формалары» — чидди ичтимаи-сијаси әһәмијјәти олан белә бир мөвзуја онун мүрачиәти дә бу бахымдан тәбиидир. Чинкиз Һүсејновун «Чохмилләтли совет әдәбијјатында бирлик формалары» адлы китабында идеја-естетик бирлијин тәшәккүл вә инкишаф ганунаујгунлуглары, милли әдәбијјатларын гаршылыглы әлагәләри нәзәрдән кечирилир: һәм дә мүәллиф бу әлагәләри бир нечә чәһәтдән: чографи әрази бөлкүләри үзрә, дил груплары үзрә вә мәдәни-тарихи јахынлыга көрә арашдырыр.

Әлли јаша Чинкиз мүәллим јарадычылыг үфүгләринин кениш ачылдыгы, јорулмаз иш әһвал-руһијјәси илә гәдәм гојур. Онун јарадычылыг мәһсулу өлкәмизин сәрһәдләрини ашыб кечир; Болгарыстанда чыхмыш китабыны Бакыда көрмүшдүм. Москвада евинә кедәркән иш масасынын үстүндә «Мәһәммәд, Мәммәд, Мәмиш» романынын мәтбәә вәрәгләриндә сонунчу оху нүсхәсини көрдүм. Инкилис дилиндә Америка Бирләшмиш Штатларындан көндәрилмишди (јәгин ки, артыг китаб һазырдыр). Бу ил һәмин роман Алманија Демократик Республикасында, Чехословакијада да чап олунур.

Әсәр өлкәмиздә бир чох дилләрә чеврилмишдир.

Јазычынын масасы үзәриндә башга бир китаб да вар иди: АДР-дә бурахылмыш «Гафгаз повестләри» мәчмуәсиндә башга јазычыларла јанашы, Чинкиз Һүсејновун да «Адыны демәди» повести верилмишдир.

Мәни бир охучу кими, Ч. Һүсејновун индики бәдии јарадычылыг иши марагландырырды. Чинкиз Һүсејнов јарадычылыг сиррини ачыр: «Мирзә Фәтәли Ахундов һагтында роман јазмышам. Ахундов һаггында јазмаг чох чәтиндир: мүрәккәб мөвзудур. Ахундову көстәрмәк үчүн онун талејини дујмаг лазымдыр. Романа алты илдән артыг вахт сәрф етмишәм. Лап бу күнләрдә нөгтәси гојулуб. Романы сырф тарихи әсәр һесаб етмәк олмаз. Форма е'тибарилә елә гурулуб ки, мүтәфәккирин бүтүн һәјаты әкс етдирилиб, һәм дә чалышмышам ки, сөһбәт инди илә сәсләшсин. Мүмкүн гәдәр Ахундовун бүтүн чохчәһәтли һәјаты вә мүнасибәтләрини әкс етдирмәјә, онун әлагәдә олдугу адамларын характерләрини ачмага чалышмышам. Жанры? Ингилаби роман-фантазија, һәм сәнәд, һәм дә сәнәдләрә әсасланан тәхәјјүл. Тәхәјјүлсүз тарихи тәсәввүр етмәк олмаз. Әсас мәгсәдим Мирзә Фәтәлинин бөјүк ингилаби шәхсијјәтини ачмаг, онун кәркин, фачиәли мүбаризәсини, мүстәмләкәчилијә, фанатизмә гаршы өлүм-дирим вурушуну лајигинчә, һәм дә публисистик дилдә јох, бәдии шәкилдә көстәрмәкдир».

Ч. Һүсејнов әдәбијјатымызын тәблиги үчүн дә бөјүк әмәк сәрф едир...

Әдәбијјатымызын тәрчүмәси вә јајылмасында, классикләримизин лајигли нәшрләринин һазырланмасы саһәсиндә Ч. Һүсејновун хидмәтләри, әдәби-ичтимаи фәалијјәти бөјүкдүр, һәм дә бу тәкчә Азәрбајчанла баглы дејил. Китаб рәфләриндә мүәллифләр тәрәфиндән бағышланмыш онларча әсәр вар, јазылары бир-биринә бәнзәјир: «Бу китабын илк охујаны вә мүдафиәчисинә...». Чинкиз Һүсејновун е'тибарлы рә'ји милли әдәбијјатларын бир сыра нүмунәсинин рус дилиндә нәшринә көмәк көстәрмишдир.

Чинкиз Һүсејновун көзәл инсани кејфијјәтләри, тәбиәтиндәки бејнәлмиләлчилик — онун педагожи фәалијјәтиндә, һәтта һазырладыгы аспирантларын милллијјәтиндә дә өзүнү көстәрир: азәрбајчанлы, рус, газах, болгар, полјак вә с...

Јазычы-алим Москвада бурахылан бир нечә журналын редколлекијасынын, «Советски писател» нәшријјаты идарә һеј'әтинин, ССРИ Јазычылар Иттифагында Азәрбајчан вә түркмән әдәбијјатлары шурасынын, тәнгид бүросунун, харичи комиссијанын үзвү кими кениш ичтимаи фәалијјәт көстәрир.

...Москвада бир мәнзил вар. Кечә-күндүз көзәкөрүнән вә көрүнмәјән телләрлә Азәрбајчана баглы... Гапыдан ичәри кирән кими һарда олдугуму унутдум. Тавана чатан китаб рәфләри, мүасир ев әшјалары мәнзилин гәдим колоритини поза билмир. Бу әһвал-руһијјәни јарадан нәдир: гәдим мис габлар! Гапынын ағзындан башламыш, көзүм дәјән һәр јердә, пәнчәрәләрин ағзында, рәфләрин үстүндә чүрбәчүр, ирили-хырдалы мис габлар дүзүлмүшдү. Һәр бутасында халгымызын бир сирри-сорағы, һәр нахышында мә'нәви дүнјамызын бир һикмәти кизләнмиш габ-гачаг вә онларла јанашы, гәдим Кәнчәдән кәлмиш телли саз... Јазычынын иш отагында башынын үстүндән асылан да биллур чилчыраг дејил, ади ашсүзәндир.

Ч. Һүсејновун евиндә-аиләсиндә Азәрбајчан әдәбијјаты һәмишә башлыча сөһбәтин мөвзусудур.

С. РҮСТӘМХАНЛЫ

ӘДӘБИЈЈАТ вә ИНЧӘСӘНӘТ

11 МАЈ 1979-чу ИЛ.